

DOI: 10.55666/folklor.1316603

TÜRK HALK HİKÂYELERİNDE KÜLTÜREL BİR ANLAM ALANI OLARAK ADİL İNSAN TİPİ*

Fatma Zehra ŞAHİN**

Öz

Yerleşik hayata geçtikten sonraki dönemde ortaya çıkan halk hikâyeleri, toplumsal iç yapılanmaların ve çatışmaların oluşmaya başladığı bir dönemin ürünüdür. Bu dönemde toplumsal düzeni sağlamak ve toplumsal birliği inşa etmek için birçok değerler dizisi oluşur. Bu değerler, sözlü gelenek içinde yüz yüze iletişim bağlamında çeşitli yollarla nesillere aktarılır. Bu sayede toplumsal bütünlük sağlanmaya çalışılır. Sözlü geleneğe ilişkin çeşitli üretimlerde gerek davranış gerek dil yoluyla oluşturulan değerlerden biri de adalettir. Adalet kavramı, toplumsal işleyişin sağlanmasında hayati bir kavram olarak öne çıkar. Bu bağlamda halk hikâyeleri ortaya çıktıkları dönem itibariyle toplumun iç meselelerini anlatan anlatılar olarak bilinmekte ve bireyin birey, toplum, Tanrı, devlet ve çevreyle olan ilişkilerini düzenleyen adalet anlayışını tüm yönleriyle yansıttığı düşünülmektedir. Dolayısıyla adalet ve adaletle ilgili temel kavramlar, sınırlarının toplumsal yaşamla belirlenmesi ve zihinsel kodlamalar halinde ortak belleğe yerleştirilmesi açısından kültür içinde bir anlam alanı yaratır. Hikâye anlatıcıları, icra ortamlarında adaletle ilişkin göstergeleri aktararak ve yeniden üreterek kültürel anlam alanının inşasına katkıda bulunurlar. Bu makalenin konusu, halk hikâyeleri içinde yansıtılan adalet anlayışını farklı görünüşleri üzerinden tespit etmek ve değerlendirmektir. Halk hikâyelerindeki adalet değerinin eylemleri gerçekleştiren kahramanlar üzerinden yansımaları, bu kahramanların bir kalıplaşmaya meyil verip vermediklerini düşündürür. Buna bağlı olarak adil insan diyebileceğimiz bir tipten bahsetmenin mümkün olup olmadığı değerlendirilmesi gereken bir probleme işaret eder. Bu sebeple makalede, kahraman merkezli bir inceleme yapılmıştır. Bu bağlamda kahramanlar olay örgüsündeki adaletli ve adaletsiz olarak nitelendirilebilecek eylemlerine göre olumlu ve olumsuz olarak sınıflandırılmıştır. Olumlu ve olumsuz olarak belirlenen kahramanların ideal olan ile adaletin olmadığı durumlar üzerinden adaleti temsil eden bir tipe işaret ettikleri söylenebilir. Yani kahraman kadrosu, halk hikâyelerindeki adalet-adaletsizlik zıtlığı üzerine inşa edilen adalet anlayışına uygun bir tipoloji algısı sunar. Kahramanların adalet anlayışları üzerinden gizli olarak adil insan imajı yaratılır ve örtük bir tip olarak sunulur. Buradan hareketle okuyucu/dinleyicinin zihninde bir tasarım oluşturmak için örtük olarak sunulan adil insan tipinin yapısı ve özellikleri tespit edilerek incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halk hikâyesi, adalet, gösterge, karakter, tip.

THE JUST HUMAN TYPE AS A CULTURAL MEANING AREA IN TURKISH MINSTREL STORIES

Abstract

Minstrel stories, which emerged in the period after the settled life, are the product of a period in which social internal structures and conflicts began to occur. In this period, many series of values are formed to provide social order and build social unity. These values are hand on generations in various ways in the context of face-to-face communication within the oral tradition. In this way, social cohesion is tried to be achieved. Justice is one of the values created through both behavior and language in various productions related to the oral tradition. The concept of justice come forward as a vital concept in providing social functioning. In this context, minstrel stories are known as narratives describing the internal issues of the society of the period they emerged. Moreover, it is thought that it reflects the all aspects understanding of justice that regulates the relations of the individual with the individual, society, God, the state

* Bu makale Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı bünyesinde Prof. Dr. Mustafa Arslan danışmanlığında hazırlanan “Türk Halk Hikâyelerinde Adalet ve Liyakat başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr. Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Denizli/Türkiye, f.zehrabolat@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5805-2696.

and the environment. Therefore, the basic concepts of justice and justice create a meaning area within the culture in terms of determining boundaries in social life and placing in the social memory as mental code. Storytellers contribute to the construction of the field of cultural meaning by conveying and reproducing indicators of justice in performance environments. The subject of this article is to identify and evaluate the understanding of justice reflected in minstrel stories through its different aspects. The reflection of the justice value in minstrel stories on the heroes who perform the actions makes one think whether these heroes tend to stereotype. Accordingly, it will be discussed whether it is possible to talk about a type that we can call as just person. Therefore, a hero-centered analysis was made in the article. In this context, the heroes are classified as positive and negative according to their actions that can be described as just and unjust in the narrative. It can be said that the heroes, who are determined as positive and negative, point to a type that represents justice via ideal and non-justice situations. So, it is possible to say that the hero cadre presents a perception of typology in accordance with the understanding of justice built on the contrast justice and injustice in minstrel story. The image of a just human is being secretly over the heroes understanding of justice and presented as a covert type. Starting from here in order to create a design in the mind of the reader / listener, the structure and characteristics of the just human type, which is implicitly presented, were determined and examined.

Keywords: Minstrel stories, justice, indicator, character, type.

Giriş

Epik dönemden yerleşik hayata geçtikten sonraki dönemde ortaya çıkan halk hikâyeleri, toplumun hayat tarzında bir değişimin olduğu dönemde oluşur. Diğer bir deyişle avcılık ve hayvancılığa dayalı bir dönemden daha yerleşik bir hayat tarzına geçtikten sonra halk hikâyeleri ortaya çıkar. Yerleşik hayatla birlikte mücadelenin sadece dışa yönelik değil, aynı zamanda içe yönelik bir mücadelenin de meydana geldiği görülür. Bu dönemin ürünü olan halk hikâyeleri, toplumun iç meselelerini anlatan anlatımlar olarak bilinir ve toplumsal yaşama ilişkin belirli kavramları aktarır. Halk hikâyelerinde aktarılan bu kavramlar, toplumsal işleyişin sağlanmasında önemli değerler olarak öne çıkar. Toplumsal düzeni sağlamak ve toplumsal birliği inşa etmek için oluşturulan değerlerden biri de adalettir. Bu bağlamda adalet anlayışının da farklı görünümlemlerle halk hikâyelerinde yer aldığı düşünülmüştür.

Halk hikâyelerindeki adalete ilişkin temel göstergelerin kaynağı kültürel sistemlerdir. Kültürel sistemler insanların düşünce faaliyetlerinden kaynaklanan bir bilgi alanına işaret eder. Kültürel sistemleri semiyosfer kavramı üzerinden açıklayan Lotman, canlıların doğal yaşam alanına karşılık gelen biyosfer kavramını kültüre uygulayarak semiyosfer kavramını ortaya koyar. Semiyosfer kavramı, insanların tarih boyunca inşa ettikleri kültürel yaşam alanını ifade eder. İnsanın içinde yaşadığı dünyayı anlamlandırma çabası olarak tasavvur edebileceğimiz semiyosfer nosyonu; dil, din, mit, törenler, gelenekler, adetler, inanmalar ve anlatılar gibi çeşitli bileşenlerden oluşur. İnsanın dünyayı semiyotik sistemlerin kendisine sunduğu göstergelerin imkânıyla kavrayabileceğini belirten Lotman, her semiyotik sistemin yapısal paradigmasının sistemin en küçük semiyotik nesnesinde de tezahür ettiğini vurgular. Dolayısıyla kültürel yapıyı oluşturan unsurlardan birini inceleyerek hem kültürel yapıyı hem de yapıyı oluşturan unsurların doğasını anlamak mümkün olacaktır (2012: 8-9). Bu modele göre halk hikâyeleri, kolektif bilgi üzerine kuruldukları, ortak hafızayı zihinsel kodlamalar halinde sundukları ve nesilden nesile aktardıkları için kültür içinde bir anlam alanı yaratırlar. Anlamalı kültürel yapıların bir araya gelmesiyle kültürel yaşam alanı oluşur. Dolayısıyla halk hikâyeleri kültürel yaşam alanını oluşturan alt birimlerden sadece biridir. Bu kültürel yapı, kültürel evrenin özelliklerini ve işlevlerini taşır. Başka bir deyişle, kültür evreninin tüm özellik ve işlevleri, onun küçük bir modeli olan halk hikâyelerinde gizlidir. Böylece halk hikâyelerindeki kültürel göstergelerin incelenmesiyle kültürel yapının bütünü hakkında bir çıkarım yapmak mümkün olur. Bunun için öncelikle Türklerin adalete ilişkin oluşturdukları anlam alanının bilinmesi gerekir.

Arapça bir sözcük olan adalet Türkçe Sözlük'te "Yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, türe; hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme; bu işi uygulayan, yerine getiren devlet kuruluşları; herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme, doğruluk" (1998: 21) anlamlara gelir. Adalet kelimesi, anlamlarından da anlaşılacağı üzere adaletsizlik olgusundan hareketle açıklanır. Dolayısıyla adalet aslında adaletsizlikleri önlemek, adaletsizliği sebep olacak durumları ortadan kaldırmak, adaletsizlikleri düzeltmek, adaletsizlik yapmamak olarak kabul edilir. Türklerde adalet, adaletsizliğin olmadığı durum olarak değerlendirilir. Türkler arasında adaleti sağlayan Gök Tanrı'dır. Köl Tigin Yazıtının kuzey yüzünün 10. satırında geçen "öd tanrı yasas kişi oğlu gop ölüglü törümis" ibareyi Thomsen, 'tanrı düzenler, tanzim eder, kişiöglü ölür' şeklinde anlamlandırmıştır. Thomsen ve takipçilerine göre ibaredeki yasamak fiili 'düzenlemek, tanzim etmek, takdir etmek' anlamındadır (Sertkaya 2017: 56). Buna göre yeryüzünde adaleti sağlayan Gök Tanrı'dır. Burada adalet, 'düzen, düzene sokma, düzen verme, düzeltme, düzenleme' yani adaletsizliğin bulunmadığı durum şeklinde karşımıza çıkar. Türkler, Tanrı'nın yeryüzünde adaleti tesis etmek için Türk hakanlarını görevlendirdiğine inanırlar. Hakanlar, töreyle belirlenmiş adalet anlayışına göre Türk devletlerini yönetirler. Bu devletlerden en eskileri Hunlar, Göktürkler ve Uygurlarda hakan töreye uymayanları cezalandırarak ülke içinde düzen ve asayiş sağlar (Ögel, 2001: 173). Dolayısıyla adalet, halk içinde adaletsizliğin gerçekleşmesine fırsat vermeyerek, halkın huzur ve güvenliğini sağlamakla ilişkilendirilir. Osmanlı adalet anlayışı da adaleti, zulmün reddedilmesi ve önlenmesi, başka bir ifadeyle adaletsizliğin yapılmaması olarak kabul etmiştir. XX. yüzyılda adaleti, adaletsizliğin bulunmadığı durumların oluşturduğu şekilde değerlendirme girişimi, adalet sorununa insanoğlunun verdiği son cevabın ilk cevaba büyük ölçüde benzediğini göstermektedir (Güriz, 2013: 33). Bu açıdan Türklerde adalet, adaletsizliğin olmaması anlamına gelmektedir. Türklerin karışıklık üzerine inşa ettikleri adalet anlayışının temel göstergeleri halk hikâyelerine yansımış ve kahramanlar üzerinden aktarılmıştır. Bu çalışmada söz konusu kahramanların bir kalıplaşma eğilimi gösterip göstermedikleri tartışılacaktır.

Halk Hikâyelerindeki Adaleti Kahramanlar Üzerinden Yansıtan Göstergeler

Halk hikâyelerindeki adalet anlayışının göstergelerinden biri de kahramanların tutum ve davranışlarıdır. Hikâye kahramanları olay örgüsü içinde bireyle, toplumla, devletle, Tanrıyla ve çevreyle kurdukları ilişkilerde adil olanı tasarlamaya yönelik davranış kalıpları sunarlar. Adalet kavramı perspektifinde sunulan bu davranış kalıpları, reel ve irreal düzenin varlığına işaret eder. Bu noktada reel düzen gündelik hayatın şekillendirdiği kurumsal ve toplumsal boyutken, irreal düzen ise öteki tarafla ilgili ilahi boyuttur. Reel düzende devletin ve toplumun, irreal düzende ise Tanrı'nın kahramandan beklediği ve uzak durmasını istediği bazı davranış kalıpları vardır. Reel ve irreal düzenin beklentileri doğrultusunda hareket eden kahramanlar, kişilik özellikleri ve eylemleriyle adaletin gerçekleşmesini sağlarlar. Bu yönleriyle iki tarafça da adaletli olarak kabul edilirler ve söz konusu metinlerde bir kod olarak iletilirler. Öte yandan kültürel anlam alanında adalet çoğunlukla adaletsizlik olgusu temelinde belirlenir. Hikâyelerde adalet, adaletsizlik yoluyla sağlanır ve böylece hangi durumlarda adil olunacağı imlenerek kültürel anlam alanındaki adalet anlayışı inşa edilir. Dolayısıyla adalet, kültürel yaşam alanında olduğu gibi karşıtlıklarla kurulmakta ve bu karşıtlıklar halk hikâyelerinde belirli kodlarla iletilmektedir. Böylelikle halk hikâyelerindeki adaletin simetri-asimetri karşıtlığı üzerine kurgulandığı söylenebilir. Çalışmada simetri denge olarak kabul edilmiştir. Denge, eğer bir şey varsa mutlaka karşılığının olması durumudur. Karakter doğru yapıyorsa er geç karşılığını alır. Fakat dengeye dayalı anlayışta doğruyu yapsan bile mücadele etmeden karşılığını alamazsın. Adaletin yerini bulması için çaba sarf etmen gereklidir. Bu dengeyi yakalama noktasında insanın kendine düşen bir boyutu vardır. Bir tarafta belirli ilkelere göre davranırsa bile harekete geçmeyen kişi adaletle erişemezken, öbür tarafta bir şeye ulaşmak için mücadele eden kişi için hak yerini bulur. Asimetri ise bir karşıtlık durumudur. Yani bir şeyin zıttı olmadan anlamı yakalamak imkânsızdır. Halk hikâyelerinde adaletin anlamı adaletsizlik üzerinden ortaya konulmuştur. Dolayısıyla halk hikâyelerine adalet kavramı açısından bakıldığında adalet ya da adaletsizliğin birlikte yer aldığı görülür. Bazen kahramanın adaletinden bahsedilirken bazen de kahramanın adaletsizliği anlatılır. Adaletin ideal olan ile adaletin olmadığı durumlar üzerinden aktarıldığı söylenebilir. Bu noktada halk hikâyelerindeki kahramanlar, adaletin simetri-asimetri yapısının bir yönünü temsil ederler. Olay örgüsü içinde âşık, maşuk, yardımcı erkek ve kadın kahramanlar simetrikken; rakip, rakibe, engelleyici erkek ve kadın kahramanlar ise asimetrictrir.

Halk hikâyelerinde ana kahramanlar âşıklardır. Âşık tipi, ferdi hayatla ilgilidir. Fakat dinî görüş de kuvvetle tesir eder (Kaplan, 2014: 137). Bununla birlikte âşık tipi, olayların etkisiyle değişmeyen ve okuyucunun aklında değişmez bir biçimde yer eden yalınkat kişidir. Yani âşık, standart davranışları ve becerileriyle anlatının yalınkat kişisidir. Hikâye kahramanı âşığın bütün özellikleri okuyucu/dinleyici tarafından bilinir ve anlatılarda bilinen özelliklerin dışında bir âşık tasviri yapılmaz. Bu özelliklerin başında baskın ve sürekli hareket halinde olması gelir. Aynı zamanda eğitilmiş, fiziksel ve psikososyal olgunluğa erişmiş, iş sorumluluğu almaya uygun, bir aile kurmaya müsait, bağımsız kişiliğe sahip bir tiptir (Çetin, 2020: 152-188). Âşık tipinin okuyucu/ dinleyici tarafından bilinen standart özelliklerinden biri de adil olmaktır. Dolayısıyla âşık tipi adaletle ilgili göstergeleri de yansıtır. Âşık tipinin adil insan boyutuna odaklandığımızda halk hikâyelerinde pek çok örnekle karşılaşırız. Örneğin *Şah İsmail* hikâyesinde İsmail, Gülperi'ye yapılan zorbalık karşısında sessiz kalmayan, aksine zorbalığa karşı mücadele eden, evlilik söz konusu olduğunda kadının seçme hakkına sahip olduğunu düşünen ve bu düşüncesi uğruna mücadele eden cesur ve hakkaniyetli bir karakterdir ve girdiği savaşı kazanır (Sakaoğlu vd., 1997). İsmail, zor durumda olana yardım eden, haklının yanında yer alan, savaşmaktan korkmayan, yiğit ve inançlı tavrıyla adaleti sağlar. Bir diğer âşık, *Yusuf ile Elif* hikâyesindeki Yusuf'tur. Hikâyeye göre Yusuf, kara tipide donmak üzere olan bir kuşu paltosunun altına saklayıp donmasını önleyen, kuşun karnını doyurup kendine gelince pencereden salan, tıpkı insanlar gibi hayvanların da yaşam hakkı olduğunu düşünen, sadece insanlara değil tüm canlılara karşı iyilik yapılması gerektiğine inanan ekolojik bir tiptir ve hikayenin devamında kuşun yardımıyla zor durumdan kurtulur (Yılmaz, 2011b). Yusuf, bir kuşa gösterdiği merhametle adaleti yansıtır.

Halk hikâyelerindeki ana kahramanlardan biri de maşuktur. Maşuk, toplumsal yapının değişmesine bağlı olarak değişir. Kahramanlık konulu hikâyelerde aktif, katılımcı, dışa dönük, mücadeleci, zaman zaman muhteris bir sevgiliyken; aşk konulu hikâyelerde pasif, içe dönük, hikâye içerisinde sadece elde edilmesi gereken hedef fonksiyonunda figüratif bir varlıktır (Çetin, 2020: 195). Bununla birlikte maşuk tipi,

kahramanlık ve aşk konulu hikâyelerde ister aktif ister pasif olsun adaletle ilgili göstergeler barındırır. Maşuk tipinin adil insan boyutuna odaklandığımızda halk hikâyelerinde pek çok örnekle karşılaşırız. Örneğin *Yusuf ile Elif* hikâyesindeki Elif Hanım'ın evcil ceylanlarıyla kurduğu ilişki dikkat çekicidir. Günümüzde Batıdan ithal edilen hayvan sevgisinin sadece kedi ile köpekle sınırlandırıldığı görülürken hikâyelerde; kedi, köpek, ceylan, kuş, aslan, kaplan, at gibi her türden hayvanın yaşam hakkı olduğuna dikkat çekilir. Öte yandan Batılı hayvan sevgisinin dayattığı hayvanı evin içine hapsetme durumuna karşılık Elif Hanım'ın ceylanlarının özgür olduğu görülür. Elif Hanım ceylanları evinde besler fakat ceylanlar istediği zaman çayırlarda gezme hakkına sahiptir. Öyle ki ceylanlar sabahları kendi başlarına çayırlara giderler, akşama kadar çayırlarda gezip dolaşırlar, akşam olunca evlerine dönerler. Elif Hanım hayvanların ihtiyaçlarının sadece beslenme ve barınma olmadığını, tıpkı insanlar gibi yaşam hakkı olduğunu bizlere gösterir. Nitekim Elif Hanım'ın evcil hayvanlarını avlamak isteyenlerin hiç düşünmeden kellesini alması, bu düşüncesinin bir yansımasıdır. Ceylanların hayatıyla insanların hayatını eş değer tutar (Yılmaz, 2011b). Bir diğer maşuk, *Migumi* hikâyesindeki Perizat'tır. Hikâyeye göre Perizat, duygularını rahatlıkla dile getirebilen ve ne istediğini açıkça söyleyebilen cesur bir kadındır. Evlenmek isteyenler olduğunda babasına karşı koyar ve Migumi'yle evlenmek istediğini söyler. Migumi'nin yoksul olmasını umursamaz ve onun ihtiyaçlarını karşılar. Varlıklı bir ailenin kızı olmasına rağmen yoksul bir adamla evlenmesi, sınıfsal bir bakış açısına sahip olmadığını bir göstergesidir. Öte yandan, Migumi'yi ekonomik olarak sürekli destekler. Bu durum, günümüzde kurgulanan kadın-erkek ilişkilerinden çok farklı bir anlayışa işaret eder. Kadın ile erkeğin birey olduğu, erkeğin kadının ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olmadığı, evliliğin ekonomik statüyü değiştirme aracı olarak görülmemesi gerektiği gibi birçok okuma yapılabilir. Bununla birlikte Migumi'yle evliyen yoksulluk çekmesine rağmen Şahin Ağa'nın zenginliğine aldanmaz ve ahlaksız tekliflerine direnir. Dolayısıyla Perizat'ın her yönüyle adil bir kişilik örneği oluşturduğunu söylemek mümkündür. Perizat adaleti, Migumi'yi ekonomik açıdan destekleyip fakirliğini umursamayarak, sınıfsal yapıya inanmayıp toplum yapısındaki zengin-fakir ayrımına karşı çıkararak ve Şahin Ağa'ya aldanmayıp ahlaki ilkelere bağlı kalarak gerçekleştirir (Sakaoğlu vd., 1997). Bir başka maşuk, *Tufarganlı Abbas* hikâyesindeki Peri Hanım'dır. Hikâyeye göre Peri Hanım, sıcak bir memlekette olduğu için ipek bir kıyafet giyer. Kıyafetinden memeleri gözükmeye, Abbas müstehcen bir türkü söyler. Bu türkü üzerine Peri Hanım kızlarla birlikte Abbas'ı döver (Türkmen ve Cemiloğlu, 2009). Bu bakımdan kadın ile erkek ilişkilerinde ortaya çıkan tutum ve davranışları adil/adaletsiz olarak değerlendirmek mümkündür. Bu tür ilişkilerde kadın ve erkeğin rollerine göre bir yargıya varılır. Bazı hikâyelerde erkeğin aktif ve kadının pasif konumu, adaletsiz bir ilişkinin ortaya çıkmasındaki ilk eşittir. Aktif durumdaki erkek, kadını cinsel bir obje olarak konumlandırır. Pasif durumdaki kadın, güzelliğiyle ve dişil uzuvlarıyla bir arzu nesnesi haline gelir. Bu tür hikâyelerde kadına, erkeğin fantezisel bakış açısıyla bakılır ve onun gözünden tasvir edilir. Kadına obje muamelesi yapılması adaletsizliğin bir göstergesidir. Bu bağlamda Peri Hanım kadının fantezi nesnesi olarak konumlandırılmasına itiraz eden, hatta itiraz etmekle kalmayıp harekete geçen, kendisine müstehcen şiirler söyleyen aşığı döverek cinsiyet rollerine karşı çıkan etkin bir karakterdir. Peri Hanım kadın-erkek ilişkilerinde aktif rol alan, kadının cinsel bir obje olarak konumlandırılmasına karşı çıkan, güzelliğiyle ve dişil uzuvlarıyla bir arzu nesnesi haline getirilmesine başkaldıran adaletli bir karakterdir.

Halk hikâyelerinde âşık ve maşuk olarak karşımıza çıkan ana tiplerin haricinde adaletin gerçekleşmesinde doğrudan rol alan yardımcı erkek ve kadın kahramanlar vardır. Adaletin gerçekleşmesini sağlayan yardımcı erkek kahramanlar olağanüstü tipler, erk sahibi kişiler, yöneticiler ve eşkıyalardır. Tali kahramanlar olay örgüsü içerisindeki eylemleriyle adil olarak nitelendirilebilirler. Bu bağlamda halk hikâyelerindeki “aksakallı, pir, dede, Hızır, derviş” gibi olağanüstü tipler, kutsal gök ve koruyucu ruhlarla ilişkilendirilir. Burada Gök, kutsalların yeri olduğu kadar evrensel yasa ve düzenin ideal şekli ve kaynağı olarak algılanır. Evrenin yaratılışının merkezinde yer alan Yukarı Dünya-Gök, “uçsuz bucaksız, ulaşılmaz derinliklere sahip, fakat yeryüzündeki gibi dağları, denizleri, ırmakları ve ağaçları olan ve idari mekanizması toplumlara benzer şekilde hiyerarşik ama ideal bir düzen içinde işleyen” makrokozmos yapıda betimlenir. Bu anlayışla kahraman, kutsal göğün kanun ve düzenini kendine, çevresine ve yeryüzüne yerleştirmeyi amaçlar ve bu yolda savaşır (Arslan, 2005: 5). Bu açıdan halk hikâyelerinde aksakallı, derviş, pir, dede, Hızır gibi kutsalla ilişkilendirilen hikâye kahramanları, kutsal göğe ilişkin düzeni yeryüzünde sağlamaya çalışan kahramanlara yardımcı tiplerdir. Olağanüstü özelliklere sahip olan bu kişiler, ilahi adaletin sağlanmasında

aktif rol alırlar. Bu bağlamda olağanüstü kişiler, kahramanlar tabiat karşısında zor durumda kaldıklarında, çeşitli dertler karşısında çaresiz hissettiklerinde, kötülük karşısında mücadele ettiklerinde ve haksızlığa uğradıklarında ortaya çıkarlar. Örneğin *Leyla ile Mecnun* hikâyesinde Mecnun, Leyla'nın uzuvlarından birini kesme isteğini reddederek bedenini Tanrı'nın bir emaneti olduğunu ifade eden, Tanrı'nın rızasını Leyla'nın sevgisinden üstün tutan, varlıklı bir ailenin çocuğu olmasına rağmen dünya nimetlerine sırtını dönen, Tanrı'nın buyruklarına göre hareket eden erdemli bir tiptir ve cennetle mükâfatlandırılır. Dahası rızasını vahşi hayvanlarla paylaşmaktan çekinmeyerek tüm canlılara karşı merhamet gösteren, kuşlar başının üzerine yuva yaptıkları için halkın içinde kalabalık yerlere gitmeyip dağ başlarında dolaşan, halktan birinin başındaki yuvaya zarar verme ihtimalini düşünen adaletli bir karakterdir. Sonuçta dağ başında aç susuz gezerken karşısına Hızır çıkar ve Mecnun'un karnını doyurur (Sakaoğlu vd., 1999). Hikâyede insan-hayvan ilişkisinin nasıl olması gerektiğine dair bir örneklem mevcuttur. Bu ilişkide hayvanlar insanlardan ayrı tutulmaz. Hayvan, insan, bitki gibi tür sınıflandırmalarının ötesinde topyekûn bir canlı algısı öne çıkar. Dahası hayvanlar sadece insanlara hizmet etmek için yaratılmış canlılar değildir. Hayvanlar, komünal bir ilişki içinde insanlarla evreni paylaşırlar. Bu ortaklaşa birliktelik formunda insanlar ve hayvanlar arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğine dair örnekler sunulur. Bu örnekler üzerinden adil bir düzende insan-hayvan ilişkisi modellenir. Böylece insanın hayvana karşı nasıl adil olacağı imlenir. Bu bakımdan Mecnun, çevrenin canlı ve cansız bir bütün olarak düzenine saygı duyan tavrıyla adaleti yansıtır. Olağanüstü tipler ise zor durumda kalan kahramana yardım ederek kahraman açısından adaleti sağlar.

Bir diğer yardımcı erkek kahraman yöneticilerdir. Türk tarihinde yöneticiden beklenen özelliklerinden biri de adaletli olmaktır. Bu bakımdan Türk kültürel belleğin aktarıcısı olan anlatılarda yöneticinin adil olması ve toplumu adaletli bir şekilde yönetmesi gerektiği düşüncesi sürekli olarak tekrar edilmiş ve bu suretle toplumlarda kurumsal adaletin kimin tarafından ve nasıl sağlanacağına işaret edilmiştir. Toplumda adil bir düzenin tesis edilmesi ve sürekliliği açısından yöneticinin görevi her anlatıda sistemli olarak hatırlatılmıştır. Bu doğrultuda özellikle halk hikâyelerinde yer alan yöneticilerin adil bir toplumsal düzenin inşasında hiyerarşinin en tepesinde yer aldıkları yani birincil öneme sahip oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla toplumda adil bir düzenin kurulmasında bu derece öneme sahip olan yöneticinin ideal bir yönetici olabilmesi için öncelikle adil olması gerekir. Yöneticinin adaletli olabilmesi için servetini halkla paylaşması, gücünü kötüye kullanmaması, toplumda huzur ve güvenliği sağlaması, ekonomik adaleti gerçekleştirmesi ve liyakat sahibi olması beklenir. Bu bakımdan *Eşref Bey* hikâyesi içerisinde Şah-ı Duhter, halkın ahvalini yakından gözlemlemek için hakimiyeti altındaki vilayetlere müfettişler gönderen, huzursuzluk yaşanan vilayetlerdeki yöneticileri sorgulayan ve kahramanları yargılayarak çözüm üreten liyakatli bir yöneticidir (Sakaoğlu vd., 1999). Dolayısıyla Şah-ı Duhter halkın huzur ve güvenliğini önemseyen, sürekli müfettişler göndererek halkın ahvalini yakından gözlemleyen, halkın şikâyetlerinden hemen haberdar olup müdahale eden ve adil yargılanma hakkına önem veren adaletli bir yöneticidir.

Bir başka yardımcı erkek kahraman erk sahibi kişilerdir. Hikâyelerde toplumda sözü geçen kişilerin adaletin gerçekleşmesinde aracı roller üstlendikleri görülür. Bu güç bazen zenginlikte bazen de kuvvette kendini gösterir. İster servet ister kuvvet olsun, erk sahibi kişiler toplumda istediklerini yaptırabilme gücüne sahiptir. Dolayısıyla haksızlığa uğradığını düşünenler, devlet yöneticilerine ulaşamadıklarında veya kanunen korunmadıklarında erk sahibi kişilere başvururlar. Hikâyelerde erk sahibi kişiler, parası ve otoritesi olan kişiler ile o yerin ileri gelenleridir. Adaletin gerçekleşmesine vesile olan güçlü kimselerin, kırsalda adaleti sağlamaya yönelik faaliyetlerinden birinin de evlat edinme olduğunu söylemek mümkündür. Hikâyelerde anne babası ölmüş, anne babası bilinmeyen ve gurbette kimsesiz kalmış çocuklar evlat edinilir. Bu bağlamda dezavantajlı çocuklar için adil bir yaşamın kapısını aralayan evlatlık kurumuna *Hacı Sayyad* hikâyesinde rastlanır. Hacı Sayyad, o yerin ileri gelenlerindedir ve anne babasız kalan bir çocuğu evlat edinir. Bu yönüyle adaletli bir karakterdir ve çocuk sahibi olmakla ödüllendirilir (Yılmaz, 2011a).

Erk sahibi kişilerin adaleti sağlamaya yönelik faaliyetlerinden biri de tören ve ritüellere destek vermektir. Hikâyelerdeki törenler ve ritüeller; toy, konukluk, hayrat ve sadaka olarak karşımıza çıkar. Bunlar ilahi alana yönelme gayesiyle yapılır fakat faaliyet alanları sosyal hayat içindedir. Başlangıçta ilahi zemine yönelik bu etkinlikler, neticede sosyal alandaki kişiler arasında gerçekleşir ve sosyal alanda adaleti gerçekleştirmeye yönelik işlevler üstlenir. Halk hikâyelerinde adaleti sağlamaya yönelik tören ve ritüellerden

ilki toylardır. Türklerde doğum, ad koyma, düğün ve ilk av için toylar düzenlenir. Bu toylar için kurbanlar kesilir, hediyeler dağıtılır ve ziyafetler verilir. Tüm halkın bir araya geldiği bu toplantılarda halkın ihtiyaçları karşılanır. Eski Türkler her gün vakitlerini toylarda ve şölenlerde geçirirler. Bu toylar ve şölenler sayesinde en fakirler bile güzel giyinir, güzel yer, güzel içerler. Aralarında borçlu bulunmaz. Her gün bir beyde şölen olduğundan, bütün ömürlerini zevk ve safa ile geçirirler. Bu hal, eski Türkler arasında bir tür komünizm olduğunu gösterir (Gökalp, 2017: 214-269). Bu bağlamda hikâyelerin büyük çoğunluğunda toylara rastlanır. Bu toylarda Gökalp'ın işaret ettiği türden bir komünizmden söz edilebilir. Nitekim açlar doyurulur, çıplaklar giydirilir, borçlular borcundan kurtulur. Böylelikle toplumda ekonomik açıdan adalet sağlanır. Örneğin *Bağdat Hanım ile Hafız* hikâyesinde Reşit Bey, toylarda açları doyurup çıplakları giydirerek ekonomik eşitsizliği ortadan kaldırmaya yönelik faaliyette bulunan adaletli bir beydir (Türkmen vd., 2017). Ekonomik eşitsizliğin ortadan kalkmasına yardım eden toylarla birlikte toplumda barış ve huzur sağlanır ve bu suretle adaletli bir toplum yapısından söz edilebilir. Dolayısıyla Reşit Bey servetini ihtiyaç sahipleriyle paylaşarak zengin ile fakir arasında ekonomik dengenin sağlanmasında ve böylece toplumsal huzurun inşa edilmesinde aktif rol alarak adaletli bir tipin belirgin özelliklerini yansıtır. Ayrıca toyların sıklıkla düzenlenmesi, kırk gün sürmesi ve halka açık olarak yapılması halkın refah seviyesini artırır. Bu sebeple toylar, toplumsal düzende ekonomik adaleti sağlamaya yönelik önemli faaliyetlerden biridir. Türklerde konukluk geleneğine büyük önem verilir. Zira Türklerin konukla ilgili inanışları, sosyal sigortaya benzetilir. Türklerde konuğu ağırlama zorunluluğu vardır. Kazak ve Kırgızlarda konuk aşısı ile konuk yatağı ortak maldır ve vermeyenden zorla alınır. Konuğun kendisine aş, hayvanına yem alma atalarından gelen bir miras hakkıdır. Bu bir ikram değil zorunlu bir vazifedir. Konuk aşısı vermeyenler konuk tarafından dava edilebilir. Ceza olarak at ve giyim alınabilir. Ancak bu at ve giyim konuğa değil konuğun ulusunun beyine verilir. Kuzey Yakut Türklerinde konukların, ev sahibinden yemek ve yatak isteme hakkı vardır. Yakutlar yola çıkarken yanlarına hiçbir şey almazlar. Yolda rastladıkları ot yığımindan, kime ait olursa olsun, alıp atlarına yedirebilirler. Seroşevskiy bu geleneği, karşılıklı sigortaya benzetir (Ögel, 2001: 315). Bu bağlamda *Emir Han ile Sümbül Hanım* hikâyesinde Yetim Ahmet, yoldan gelip geçeni ağırlayan, konuğunun beslenme ve barınma ihtiyaçlarını karşılayan, maddi karşılık beklemeden onlara hürmet gösteren, konukluk hakkını gözetemeyen erdemli bir karakterdir (Türkmen vd., 2017). Bununla birlikte hikâyelerde halkın yolculuk sırasında konaklaması ve yoksullara yardım etmek için hayratlar yapılır. Yolcular ve yoksullar bu hayratlarda konaklar ve yiyecek, giyecek, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılarlar. Örneğin *Ercişli Emrah ile Selvi Han* hikâyesinde Yakup Han, yolcular ve yoksulların konaklaması ve beslenme, giyim, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için sarayını hayrat olarak halkın hizmetine sunan erdemli bir karakterdir. Hikâyede halkın parasız bir şekilde süresiz olarak kullanabildiği bir hayır kurumundan bahsedilir. Bu hayır kurumu aslında Yakup Han'ın sarayıdır. İhtiyaç sahipleri sarayda istedikleri kadar kalabilmekte ve tüm ihtiyaçları karşılanmaktadır (Bali, 1973).

Bir diğer yardımcı erkek kahraman eşkıyalardır. Eşkîya kelimesi, Türkçe Sözlük'te "Dağda, kırdan yol kesen hırsızlar, haydutlar; haydut, kır hırsız" olarak tanımlanır (1998: 736). Tanımda eşkıyalığın yol kesme, hırsızlık, cinayet ve toplumsal huzur ve güvenliği tehlikeye atma faaliyetlerine dikkat çekilir. Hikâyelerde eşkıyalık iki şekilde karşımıza çıkar. Bunlardan ilki, dağlarda ve kırsalda yolları kapatarak insanları soyan ve öldüren haydutlar olarak görülür. *Ferhat ile Şirin* hikâyesinde Ferhat dağlarda ve kırsalda yolları kapatarak insanları soyan ve öldüren haydutlara karşı mücadele eden erdemli bir karakterdir. Hikâyeye göre Ferhat yol kesen, hırsızlık yapan, cinayet işleyen, toplumsal huzur ve güvenliği tehlikeye atan bir grup eşkıyaya karşı savaşmış eşkıyaları ortadan kaldırarak adaleti gerçekleştirir (Özarslan, 2006). İkincisi, halkı haksızlığa karşı koruyan kanun kaçağı kahramanlardır. Bu kahramanlar hikâyelerde adalet sağlayıcılar olarak karşımıza çıkar. Bu noktada Hobsbawm'ın Eşkîyalar adlı eserinde eşkıyalık, kanunlara göre soygunculuk, şehir örgütlenmeleri, düzensiz çeteler ve terörizm olarak kabul edilen tanımlarından ayrı tutularak, halkın nazarında basit suçlular olmayan belirli türden soygunculardır. Başka bir deyişle, köylü toplumlarında tek başına veya azınlık bir kesim olarak başkaldırılandır. Bu köylü asiler, Hobsbawm tarafından "sosyal eşkıya" olarak vasıflandırılır. Sosyal eşkıyaların özelliği, "Beyin ve devletin kendilerine suçlu muamelesi yaptığı kanun kaçakları olmaları, fakat köylü toplumları içinde kalmaları ve halklarının onları kahraman olarak görmeleri, adalet savunucuları, adalet adına öç alan savaşçılar saymaları, hatta belki de kurtuluş önderleri katına çıkarmaları, yani her halükarda kendilerine hayranlık duyulması, yardım edilesi ve desteklenesi kişiler olarak davranılmasıdır." Hobsbawm'a göre sosyal eşkıyalar ile haydutların faaliyetleri

birbirinden farklıdır. Söz gelimi haydutlar köylüleri av olarak görür ve onları düşman sayarlar. Köylüler de haydutları sadece resmî kanunlar çerçevesinde değil kendi meşreplerince de suçlu olarak görürler. Sosyal eşkıyaların ise köylülerin hasatlarına el koyması düşünülemez (2000: 24-26). Bu bağlamda Köroğlu, halkı haksızlığa karşı koruyan, adalet sağlayıcı eşkıya tipi kahramandır. *Amasyalı Küçük Ali Bey* hikâyesinde Manastır Beyi ile Ali İmran Bey arasında çıkan savaşta adaleti sağlayan (Türkmen ve Cemiloğlu, 2016), *Migumi Han* hikâyesinde Şahin Ağa'nın servetine güvenerek yoksul Migumi ile karısına zorbalık etmesine karşı koyan (Sakaoğlu vd., 1997), *Köroğlu Oltu Kolu* hikâyesinde Oltu halkını Ermenilerin zulmünden koruyan (Türkmen vd., 2017), bu mücadeleler sırasında ise halkı incitmeyip aksine halkın hakkını gözeten illegal bir kahramandır. Dahası haksızlıkla mücadele ederken doğruluk ilkesinden ayrılmayan, düşmanlarına karşı bile ahlaki değerlerinden ödün vermeyen erdemli bir karakterdir. Haksızlığa sebebiyet vermemek için mücadeleye başlamadan önce olayları tarafsız olarak araştıran, haksızlık olduğuna karar verdiğinde bu haksızlığı ortadan kaldırmak için mücadele eden olumlu bir tiptir.

Yardımcı kadın kahramanlar ise kocakarılar, cariyeler, kahramanın annesi, kız kardeşi ve dadısıdır. İkincil kahramanlar, adaletin gerçekleşmesi noktasında olay örgüsünde üstlendikleri doğrudan ya da dolaylı eylemleriyle adil olarak nitelendirilebilir. Kocakarılar, iki sevgili arasında aracılık yaparak, sevgililerin kavuşmasını sağlayarak, bilgeliğiyle hükümdara yol göstererek, haksızlığa uğrayan kahramana yardım ederek adaletli bir tavır sergilerler. Örneğin *Ercişli Emrah ile Selvi Han* hikâyesinin Behçet Mahir anlatmasında yaşlı bir nenenin bilgeliği sayesinde halk, Şah Abbas'ın ordusuyla savaşmaktan kurtulur. Hikâyeye göre aylardır Şah Abbas'ın kuşatması altında kalan Van kalesinin erzağı tükenir ve üç gün içinde teslim olmaya karar verirler. Kalenin teslim olacağını işiten seksen beş yaşlarında bir nene kendince plan yapar. Plana göre zor zamanlar için sakladığı bir miktar unu çıkarıp ekmek pişirir, bodrumunda gizlediği koyunların sütünden yoğurt yapar ve Şah Abbas'ın çadırına götürür. Yoğurt ile ekmeği gören Şah Abbas, kalenin erzak sorunu yaşamadığını düşünür ve kaleyi kuşatmaktan vazgeçer (Bali, 1973). Bir diğer yardımcı kadın kahraman cariyelerdir. Örneğin *Tahir Mirza* hikâyesinde Zöhre'nin sarayına gizlice giren Tahir, günlerce sarayda kalır. Zöhre'nin sevinçli olduğunu fark eden Gara Sultan, sabah erken saatlerde saraya gelip Zöhre ile Tahir'in birlikte uyduğunu görünce doğruca Hatem Sultan'a gider. Bu sırada cariyeler Gara Sultan'ın saraya geldiğini görürler ve Tahir'i saklarlar. Hatem Sultan ise yanına aldığı birkaç cellat ile Zöhre'nin sarayına gelir. Sarayda Tahir'i göremeyince çok öfkelenir ve kardeşi Gara Sultan'ın öldürülmesini emreder (Türkmen ve Cemiloğlu, 2009). Bir başka yardımcı kadın, kahramanın annesidir. Örneğin *Kenan ile Hanzade* hikâyesinde Kenan'ın annesi Efruz Sultan yardımsever bir kadındır. Yönetici sınıftan biri olan Efruz Sultan, sahip olduğu serveti halkla paylaşır. Öte yandan hakka ve hukuka uygun davranarak bir adaletsizliğin vuku bulmasına izin vermez. Dahası iki sevgilinin kavuşmasına yardım eder. Bu anlamda Efruz Sultan adaletli olarak nitelendirilir (Türkmen vd., 2017). Bir diğer yardımcı kadın, kahramanın dadısıdır. Örneğin *Hurşit ile Mahı Mihri* hikâyesine göre Hurşit ile Mahmihri birbirlerine âşıklardır. Hurşit, Mahmihri'yi istemek için babasını gönderir. Kızın ailesi, padişahın kırk gün mühlet isteyip bu sırada obayı terk eder. Hurşit bir rüya görür ve rüya üzerine Mahmihri'nin obasına tavesini gönderir. Tave obaya varınca aşiretin gitmiş olduğunu görür ve Hurşit'e haber verir. Hurşit, atına biner ve yaylaya varır. Yaylada kimsenin kalmadığını görür. Hurşit, sevgilisini aramak için çıktığı yolculukta Bel Begi'nin kızına rast gelir. Kızın tavesi, Hurşit'in yanına gelir, derdini dinler ve Hurşit'e yardım edeceğini söyler. Kadın verdiği sözü tutar, Kara Yüzbaşı Han'ın hizmetindeki üç oğlunu yanına çağırır ve Hurşit'e yardım etmelerini ister. Üç oğlanın yardımıyla Hurşit ile Mahı Mihri birlikte kaçar (Sakaoğlu ve Duymaz, 1996). Dadı, haksızlığa uğrayan kahramana yardım ederek ve iki aşığı yeniden birleştirerek adaleti gerçekleştirir.

Öte yandan kahramanı engelleyici erkek ve kadın kahramanların adaletsizlikleri üzerinden yansıyan bir adalet anlayışı vardır. Engelleyici erkek kahramanlar rakip, düşman, zorba baba, despot yönetici, düzenbaz hizmetkârlar ve azınlıklardır. Engelleyici erkek kahramanlardan ilki rakiptir. Örneğin *Sürmeli Bey* hikâyesinde İshak, hem Telli Senem'i almak hem de mala mülke sahip olmak için Telli Senem'e iftira atan ve Telli Senem'in başka adamlarla düşüp kalktığı yalanını söyleyen olumsuz bir karakterdir (Köse, 1996). Hikâyede İshak hem Senem'e hem de başkasının malına göz koyduğu için muhtelif haksızlıkların yaşanmasına sebep olur ve hikâyenin sonunda Arif Bey tarafından öldürülür. Bir diğer engelleyici erkek kahraman düşmandır. Örneğin *Mahir'in Hikâyesinde* harami, üç beş yaşlarında bir kız çocuğunu annesiyle bahçede dolaşırken görüp güzelliğinden dolayı çocuğu kaçıran, çocuk buluş çığına geldikten sonra

kendisine eş yapan, üç-beş yaşlarında bir kız çocuğuna şehvetli gözlerle bakan, çocuğu cinsel bir obje olarak gören erdemsiz bir karakterdir (Yılmaz, 2011b). Hikâyede harami, hem çocuğu kaçırıp kişiyi hürriyetinden yoksun bırakarak hem de çocuğa yönelik cinsel şiddet göstererek muhtelif haksızlıklara sebep olur. Fakat hikâyenin devamında haramiyle ilgili herhangi bir cezadan söz edilmez. Bir başka engelleyici erkek kahraman zorba babadır. Örneğin *Hasret ile Ferhat* hikâyesinde Yunus Bey, çocuklar arasında cinsiyet ayrımı yapan, yedi kızı olmasına rağmen özellikle erkek çocuk sahibi olmak isteyen olumsuz bir karakterdir ve hikâye boyunca erkek çocuklarının musibetleriyle uğraşır. Hikâyenin sonunda iki erkek çocuk türlü felaketlerle ölür (Yılmaz, 2011b). Türklerde kız ile erkek çocuklar arasında bir fark yoktur. Eski Türklerde oğul, evlat demektir. Anadolu'da kız olsun erkek olsun çocuğa oğuş denir. Hun ve Göktürk çağından beri gelen belgelerde Türklerin kız ile erkek çocuklar arasında bir ayrılık olmadığını göstermektedir (Ögel, 2001: 250). Halk hikâyelerinde kahramanlar cinsiyete bakmaksızın çocuk sahibi olmak isterler. Kahramanların çocuk sahibi olmak istediklerinde sergiledikleri tutum ve davranışlar, adaletin bir göstergesidir. Fakat bazı hikâyelerde kahramanlar özellikle erkek evlat sahibi olmak isterler. Erkek çocuğun arzu edildiği örneklerde ise cinsiyet açısından aileyi tamamlama isteği dikkat çeker. Bu bakımdan Yunus Bey, yedi kız çocuğu olmasına rağmen Tanrı'dan bir erkek evlat ister. İkiz erkek çocuğu olan Yunus Bey, hikâye boyunca erkek çocuklarının sıkıntılarıyla uğraştığı ve ikisi de büyük üzüntülere yol açarak kötü bir şekilde öldükleri için Tanrı'dan erkek çocuk istediğine pişman olur. Böylelikle ısrarla erkek çocuk isteyen kahraman cezalandırılır. Nitekim evlatlar arasında cinsiyet ayrımı yapmak hem aile içinde hem de toplumda cinsiyet eşitsizliği açısından adaletsizliğe sebep olmaktadır. *Aşık Garip* hikâyesinde hükümdar, kızı Şah Senem'in yoksul bir molla çocuğu olan Garip'le evlenmesine izin vermeyen, Garip'i zor durumda bırakmak için kızının ağırlığınca altın isteyen, farklı sosyal statüye sahip kahramanların evlenmesine karşı çıkararak çeşitli adaletsizliklerin ortaya çıkmasına sebep olan olumsuz bir karakterdir (Türkmen, 2018). Diğer bir engelleyici erkek kahraman despot yöneticilerdir. Yöneticilerin siyasi gücünü keyfi kullanmalarından kaynaklanan türlü adaletsizlikler ortaya çıkar. Bu davranışlar arasında keyfine göre savaşmaya karar verme, keyfine göre yargılama ve cezalandırma, keyfine göre yasak koyma ve böylelikle gücünü kötüye kullanma sayılabilir. Bu bağlamda farklı hikâyelerde bir hükümdar olarak karşımıza çıkan Şah Abbas ekseriyetle gücünü kötüye kullanır. *Tufarganlı Abbas* hikâyesinde Abbas'ın nişanlısı Peri Hanım'ı zorla kaçırarak (Türkmen ve Cemiloğlu, 2009), *Sevdakâr ile Gülenaz Sultan* hikâyesinde bir gün Gülşah Cariye'den çocuk yapmaya karar vererek (Aslan, 2007), *Ercişli Emrah ile Selvi Han* hikâyesinde Emrah'ın sevgilisi Selvi'yi zorla kaçırarak (Türkmen ve Cemiloğlu, 2009), *Zulüm Hüseyin* hikâyesinde memleketi dolaşırken gördüğü Heyrense Hanım'ı beğenip bir geceliğine evlenerek (Türkmen ve Cemiloğlu, 2009), muhtelif haksızlıkların ortaya çıkmasına sebep olur. Başka bir engelleyici erkek kahraman düzenbaz hizmetkârlardır. Örneğin *Bayram ile Güldane Hanım* hikâyesinde Kahraman Ağa'nın yanında çalışan hizmetkârlar, çobanlar, kapısında ekmek yiyen insanlar, Kahraman Ağa'ya ihanet edip servetinden haksız kazanç sağlayarak görevini kötüye kullanan erdemsiz karakterlerdir (Yılmaz, 2011b). Bir diğer engelleyici erkek kahraman azınlıklardır. Örneğin *Kerküklü Mıçıla ile Meryem* hikâyesinde Ermeni Beyi farklı din, dil, ırk ve etnik kökene sahip bireylere zulüm eden, Mıçıla'yı haksız yere öldüren erdemsiz bir karakterdir ve hikâyenin sonunda öldürülür (Türkmen ve Cemiloğlu, 2016).

Engelleyici kadın kahramanlar ise rakibe, cadı ve üvey annedir. Rakibe, *Şah İsmail* hikâyesinde Arap Üzengi'dir. Arap Üzengi, bir erkeğe iki kadının çok olmadığını söyleyen, kendisinin ikinci eş olmaya razı olduğunu ifade eden olumsuz bir karakterdir ve Şah İsmail'in üçüncü bir eş almasıyla yüzleşir (Sakaoğlu vd., 1997). Çok eşlilik, kadın ile erkek arasında bir adaletsizliğe yol açmaktadır. Bu bağlamda eski Türklerde evlilik sadece bir zevceli iken, istila devirlerinde töreye aykırı olarak, zevcelerin çoğaldığı görülmüştür. Ancak bu çoğalma, töre hilesi yapılarak uygulanmıştır. Töre, yalnız ilk zevceyi ailenin resmi sahibesi olduğunu düşünerek ikinci zevcelere kuma adını vermiştir (Gökalp, 2018: 117). Halk hikâyelerinin birkaçında erkek kahraman birden fazla kadınla evlenir. *Şah İsmail* hikâyesinde kadınların çok eşliliğe rıza göstermesinden daha çok gönüllü oldukları anlaşılır. Burada erkek anlatıcı tipinin ve erkek dinleyici kitlesinin kadınları böyle görmek istediğinin de payı olabilir. Dolayısıyla hikâyede çok eşlilik erkeğin hakkı olarak görülür. Bu durum cinsiyet eşitsizliğe sebep olur ve adaletsizlik olarak değerlendirilebilir. Bir başka engelleyici kadın kahraman cadıdır. Örneğin *Ferhat ile Şirin* hikâyesinde cadı kadın Azraka, Mehmîne Banu ile Hürmüz Şah arasında cereyan eden savaşta sihir yaparak Mehmîne Banu'nun savaşını kazanmasını

sağlayan, sihir ile Hüsrev’i kaçıran ve sevgilileri ayıran olumsuz bir karakterdir (Özarslan, 2006). Hikâyelerde yaşlı kadınlardan bazıları yaptığı kötülüklerle adaletsizliğe sebep olurlar. Yaşlı kadınların adaletsizliğin ortaya çıkmasına sebep olduğu olumsuz özelliklerinin başında sihirbazlık, büyücülük, cadılık, falcılık gibi işlerle uğraşmaları gelir. Büyü, sihir, efsun gibi işlemler adaletsizliğin göstergesi olarak sunulur. Doğaüstü varlıkların yardımıyla yapılan büyü, sihir, fal gibi doğa dışı işlerin, iyi olarak nitelendirilen kahramanları sevgililerinden ayırma, mücadeleyi kaybetme, sağlıklarını yitirme gibi durumlarla etkilediği söylenebilir. Bu bakımdan hikâyelerde büyüün etkisinde kalan kahramanın yaşam döngüsü adaletsiz bir aşamaya geçmekte, büyüün bozulmasıyla adil aşamaya geri dönmektedir. Bir diğer engelleyici kadın kahraman ise üvey annedir. Örneğin *Bal Boğrek* hikâyesinde üvey anne, padişah tarafından ihmal edildiği için öfkelenip hırsına yenik düşen, padişahın ikinci bir eş almasına tahammül edemeyip biriyle sevgili olan ve iffetsiz davranan, sevgilisiyle birlikte üvey çocuklarını öldürmeyi planlayan erdemsiz bir karakterdir ve çeşitli haksızlıkların yaşanmasına sebep olur. Hikâyenin sonunda sevgilisiyle birlikte ölür (Görkem, 2000).

Halk hikâyelerinde karşımıza çıkan olumlu ve olumsuz karakterlerin özelliklerinden hareketle Türk kültürünü simgeleyen ideal bir tipten söz etmek mümkün görünür. Başka bir deyişle, halk hikâyelerindeki karakterlerin Türk kültürünün belirgin özellikleri yansıtan ideal bir tipin temsilcileri olduğunu söylenebilir. Aşk ve kahramanlık konuları üzerine olduğu bilinen halk hikâyelerinde ideal insan tipi, sevgilisine kavuşmak için mücadele etme becerisine sahip ya da bir yiğitlik macerasına atılma cesaretini gösteren kahramanlar üzerine kuruludur. Aşk ve kahramanlık temalarının yanı sıra hikâyelerinin çoğunluğunda adalet temasının da ön planda olduğu görülür. Bu bakımdan kahramanların adil ve adaletsizlik olarak nitelendirilebilecek özellikler taşıdığı ve bu özelliklerin Türkiye sahasıyla sınırlanan hikâyelerde benzerlik gösterdiği söylenebilir. Adalet ve adaletsizliğin temel niteliklerinin birçok hikâyede tekrar edilmesi ve benzer nitelikleri taşıyan kahramanların birçok hikâyede karşımıza çıkması, bu kahramanların birer tip olarak kabul edilip edilemeyeceği sorusunu gündeme getirir. Bu bakımdan halk hikâyelerinde adil insan olarak adlandırabileceğimiz tipin sınırları iki yönde çizilmiştir. İlk adaletsizlikle ilişkilendirilen tutum ve davranışlardan yola çıkarak adaletle ulaşılması, karşıtlık üzerine adil tip kurgusu oluşturmuştur. Tasarlanan adil tipin adaletsizlik yoluyla belirlenmesinin yanı sıra, sınırları adaletli durum ve davranışlarla da belirlenmiştir. Böylece adil ve adaletsiz karakterler üzerinden örtük bir adil insan tipi algısı ortaya çıkar. Yani kahramanlar tek başına adil tipin tüm özelliklerini taşımasalar da sahip oldukları niteliklerle adil tip özelliği gösterirler. Çoğu zaman ise adalet, adaletsizlik yoluyla sağlanır ve böylece hangi durumlarda adaletli olunacağı imlenerek Türklerin kültürel anlam alanındaki adil tipe işaret edilir.

Halk Hikâyelerinde Adil İnsan Tipinin Başlıca Özellikleri

Halk hikâyelerinde adalet, olumlu ve olumsuz kahramanların eylemlerinden hareketle ideal bir reel ve irreal düzen anlayışı oluşturan ve yaşamı bu anlayışa göre düzenleyen önemli bir mekanizmadır. Burada haksızlığa yol açmak ile haksızlığa uğramak-haksızlık yapmamak reel ve irreal adalet mekanizmasını harekete geçiren iki temel durumdur. Bu anlamda hangi durumlarda adaletsiz olunacağı imlenerek ceza yoluyla adaletsizlik ortadan kalkar ve adalet sağlanır. Bu anlamda cezalandırılan durumlar, toplumsal yaşamda adaletin sağlanmasını engelleyen hallerdir ve kahramanların cezalandırılması yoluyla bunlardan kaçınılması gerektiği aktarılır. Çeşitli cezalar sonucunda adaletsizliğin ortadan kalkmasıyla adalet sağlanır. Adaletin anlam alanı, adalet-adaletsizlik zıtlığı üzerinde oluşur. Yani suç-ceza mekanizmasıyla imlenen adaletsizlik, kültürde bir anlam alanı oluşturmakta ve anlam kodlar aracılığıyla iletilmektedir. Adaletsizlikle ilgili kodların halk hikâyelerindeki işlevleri, karşıtlık üzerinden adaleti sağlamak ve kültürel anlam alanındaki adaleti görünür kılmaktır. Dolayısıyla adaletin haklı-haksız, iyi-kötü gibi zıtlıklar üzerinde biçimlendiğini söylemek mümkündür. Hâsılı kültürel gelenekteki adalet olgusu zıtlıklarla belirginleşerek bir koda dönüşür. Bu kod metinlerin yaratıcı-aktarıcı ve bellek işleviyle sürekli kılınır. Böylece halk hikâyelerindeki kahramanların davranışlarından hareketle Türklerin kültürel anlam alanındaki adil insan tipi hatırlanır, yeniden üretilir ve gelecek nesillere aktarılır. Bununla birlikte adaletin mutlaka sağlanacağına inanılması, toplumsal değerler sisteminde önemli bir unsurdur. Hikâyelerde bir haksızlığa sebep olduklarında cezalandırılan kahramanlar, bu değer anlayışının hatırlatma figürleridir. Doğrudan veya dolaylı olarak adaletsizliğe sebep olan kahramanların çeşitli tutum ve davranışları şunlardır:

1. Haksızlık yapmak ve haksızlık karşısında sessiz kalmak
2. İki sevgiliyi ayırmak
3. Ahlaki ilkelere aykırı davranmak
4. Görevini kötüye kullanmak
5. Evlatlar arasında ayırım yapmak
6. Doğaya ve hayvanlara zarar vermek
7. Yalancılık, düzenbazlık, hırs, kıskançlık, öfke, kibir gibi kişisel hasletlere sahip olmak
8. Sınıfsal yapıya inanmak
9. Kadını erkekten daha aşağı görmek
10. Eşkıyalık yapmak
11. Farklı din, dil, ırk ve etnik kökene sahip bireylere zulüm etmek
12. Sihirbazlık, büyücülük, falcılık yapmak
13. Hileyle göreve gelmek
14. Keyfine göre savaşmaya karar veren, keyfine göre yargılama yapan ve cezalandıran, keyfine göre yasak koyan ve böylelikle gücünü kötüye kullanan bir yönetici olmak
15. Tanrı'nın buyruklarına, devletin yasalarına ve toplumun değerlerine aykırı davranmak

Adil insan tipinin bir yönü adaletsizliğin ortadan kaldırılmasıyla, diğer yönü ise reel ve irreal düzenin buyruklarına göre hareket eden kahramanların ödüllendirilerek ideal bir karakter haline gelmesiyle inşa edilir. Bu anlamda ideallik, adaletli davranmakla ilişkilendirilir. Adaletli durum ve davranışların ne olduğu toplum tarafından belirlenir. Adalet anlayışının Tanrısal, kurumsal ve toplumsal kaynağa dayandırılması, Türklerin inanç, idare ve içtimaî sistemlerinin nasıl adaletli insan olunacağını öğretmesini sağlar. Bu öğretiler yoluyla adil insanın sınırları çizilir ve kahramanlar tarafından temsil edilerek aktarılır. Dolayısıyla halk hikâyelerinde adalet kavramına uygun olarak adlandırabileceğimiz adil bir tipten söz edilebilir. Adil insan, kahramanların adaletli tutum ve davranışları üzerinden oluşturdukları bir tipe işaret eder. Bu tip, muhtelif özellikler barındırır.

1. Haksızlık yapmamak, haksızlığa uğrayanlar için mücadele etmek, bir haksızlığa maruz kaldığında ise Tanrı'ya sığınmak
2. Kendi bedenine zarar vermektan kaçınmak
3. Ahlaki ilkelere göre hareket etmek
4. Servetini ihtiyaç sahipleriyle paylaşmak
5. Evlatlık kurumuna destek vermek
6. Doğayı ve hayvanları korumak
7. Doğruluk, cesaret, sadakat gibi kişilik özelliklerine sahip olmak
8. Sosyal statüye önem vermemek
9. Kadının toplumsal rollerine karşı çıkmak
10. Eşkıyalık yaparak halkı haksızlığa karşı korumak
11. Tören ve ritüellere destek vermek
12. Bilgisini yararlı biçimde kullanmak

13. Liyakatle iş başına gelmek
14. Servetini halkla paylaşan, gücünü kötüye kullanmayan, toplumda huzur ve güvenliği sağlayan, ekonomik adaleti gerçekleştiren bir yönetici olmak
15. Tanrı'nın buyruklarına itaat etmek, devletin yasalarına riayet etmek ve toplumun değerlerine göre hareket etmek

Sonuç

Halk hikâyeleri kolektif bilinçte belirli işlevlere sahip ve belirli kavramları sürekli kılacak bir bellek oluşturmaya yönelik metinler olarak okunduğunda, bu metinlerin söz konusu kavramları ifade eden gösterge karakterler sunduğu ve kavramları belirli karakterler üzerinden aktardığı söylenebilir. Bu bakımdan belirli özellikleriyle adaletin ve adaletsizliğin temsilcisi sayılabilecek karakterler vardır. Kadın ve erkek olarak karşımıza çıkan bu karakterler; muhtelif kötülükler yaptıklarında ve bunun karşılığında bir cezaya uğradıklarında adaletsizliğin, muhtelif iyilikler yaptıklarında ve bunun karşılığında bir ödüle layık görüldüklerinde ise adaletin sembolü olarak görülürler. Dolayısıyla halk hikâyelerindeki adalet anlayışı, kültürel anlam alanında karşılığı olan adalet-adaletsizlik karşıtlığı üzerine kurgulanır. Çünkü kültürel gelenekte adaletsizlik olmadan adaletin ne olduğunun bilinemeyeceğine inanılır. Halk hikâyelerindeki karakterlerin de adaletle ilişkileri ekseriyetle adalet-adaletsizlik karşıtlığı üzerine inşa edilir. Hikâye karakterleri adaletsiz tutum ve davranışlarıyla kültürel gelenekteki adaletin nasıl olması gerektiğini gösterirler. Dolayısıyla halk hikâyeleri içindeki karakterler temsil ettikleri değerlerle kültürel anlam alanını hatırlatma figürleridir. Böylece halka somut örneklem üzerinden mesajlar iletilir. Diğer bir deyişle, olumlu ya da olumsuz bir karakter tasviri çizilerek okuyucu/ dinleyiciye, kadın/erkek olarak belirlenen kahramana benzemek ya da onun gibi davranmamak konusunda yol gösterilir.

Neticede halk hikâyelerindeki kahraman kadrosu, olay örgüsü içinde yaptığı eylemlere göre bir tipoloji algısı iletir. Farklı hikâyelerde karşımıza çıkan kahramanların göstermiş oldukları benzer tutum ve davranışların bir araya gelmesiyle örtük bir tipoloji sunulur. Dolayısıyla halk hikâyelerinde dinleyici/okuyucu üzerinde bir imaj oluşturmak için tasarlanmış hologram bir tipten söz edilebilir. Halk hikâyelerindeki kahramanlara ilişkin bir alt okuma yaptığımızda söz konusu karakterlerin adalet açısından kendi başlarına bir tip oluşturmadıklarını, fakat adaletin gerçekleşmesinde gösterdikleri davranışlarla adil insan tipini temsil ettiklerini söylemek mümkündür.

Kaynaklar

- ARSLAN, M. (2005). "Türk Destanlarında Evren Tasarımı". *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- ASLAN, E. (2007). *Çıldırılı Aşık Şenlik: Hayatı, Şiirleri, Karşılaştırmaları, Hikâyeleri*. Ankara: Maya Akademi.
- BALİ, M. (1973). *Ercişli Emrah ile Selvi Han Hikâyesi Varyantların Tesiri ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi*. Baylan Matbaası.
- ÇETİN, İ. (2020). *Türk Halk Hikâyeciliği*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- GÖKALP, Z. (2017). *Türk Medeniyet Tarihi*. (Haz.: Dr. Ali Duymaz), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- GÖKALP, Z. (2018). *Türk Töresi*. (Haz.: Zeynep Aytop), İstanbul: Karbon Kitaplar.
- GÖRKEM, İ. (2000). *Halk Hikâyeleri Araştırmaları Çukurovalı Aşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÜRİZ, A. (2013). *Adalet Kavramı*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- HOBBSAWM, E. (2000). *Eşkiyalar*. (Çev.: Osman Akınhay), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- KAPLAN, M. (2014). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- KÖSE, N. (1996). *Sürmeli Bey Hikâyesi*. Ankara: Milli Folklor Yayınları.

- LOTMANN, Y. (2012). *Düşünen Dünyaların İçinde: İnsan-Metin-Semiyosfer-Tarih*. (Çev.: Sabri Gürses), Ankara: Bilgesu Yayınları.
- ÖGEL, B. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- ÖZARSLAN, M. (2006). *Ferhat ile Şirin Hikâyesi*. Ankara: Ötüken Yayınları.
- SAKAOĞLU, S. ve DUYMAZ, A. (1996). *Hurşit ile Mahmihi Hikâyesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SAKAOĞLU, S. vd. (1997). *Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- SAKAOĞLU, S. vd. (1999). *Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- SERTKAYA, O. F. (2017). "Köl Tigin (K-10)'da Geçen Öd Tenri 'Zaman Tanrısı' ile İlgili Fiili Yaşamak 'Yaşamak' mı, Yasamak 'Tanzim Etmek, Düzenlemek' mi Yoksa Aymak 'Demek, Söylemek' mi Okumalıyız?". *JOTS*, 55-63.
- TÜRKÇE SÖZLÜK (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRKMEN, F. ve CEMİLOĞLU, M. (2009). *Âşık Şevki Halıcı'dan Derlenen Halk Hikâyeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRKMEN, F. ve CEMİLOĞLU, M. (2016). *Âşık Mevlüt İhsani'den Derlenen Halk Hikâyeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRKMEN, F. vd. (2017). *Âşık Şeref Taşlıova'dan Derlenen Halk Hikâyeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRKMEN, F. (2018). *Âşık Garip Hikâyesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- YILMAZ, T. (2011). *Âşıklardan Halk Hikâyeleri I-II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü.